

До істотних умов договору іпотеки земельної ділянки слід віднести присвоєний кадастровий номер земельної ділянки. У порядку звернення стягнення на земельну ділянку можлива передача її в управління іпотекодержателю на умовах, визначених ст.34 Закону України “Про іпотеку”.

Даною статтею автор частково розкрив особливості правового регулювання застави земельної ділянки, низка ж питань в межах підстав виникнення таких відносин, їх регламентації в залежності від правового режиму земель, співвідношення інтересів сторін та ін. залишилося поза увагою, що особливо актуально в проєкції подальшої реалізації земельної реформи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маковій В.П. Набуття речового права на земельну ділянку за давністю користування: реалії та перспективи. / В.П. Маковій // Вісник господарського судочинства. – 2008. – №3. – С. 129–134.
2. Кулініч П. Іпотека крізь призму земельного законодавства / П. Кулініч [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ypgazeta.com>.
3. Цивільний кодекс України: коментар / За ред. Харитонova Є.О. – Х.: Одиссей, 2004. – 856 с.
4. Харченко О.С. Питання правового регулювання застави земельних ділянок та звернення стягнення на них / О.С. Харченко // Часопис Київського університету права. – 2010. – №3. – С. 147–151.

УДК 349.4

ПОНЯТТЯ РЕКУЛЬТИВАЦІЇ ЗЕМЕЛЬ ЯК ЮРИДИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

Місінкевич А.Л., асистент

Хмельницький університет управління та права

У статті висвітлюється природа виникнення такого терміна, як рекультивация в науковому, технічному, сільськогосподарському та юридичному аспектах. Подається визначення даного терміна, яке є юридично грамотним та пропонується в подальшому внести зміни до чинного земельного законодавства, що стосується охорони та раціонального використання земель.

Ключові слова: рекультивация, чинне земельне законодавство, науковий, технічний, сільськогосподарський та юридичний аспект.

Мисинкевич А.Л. ПОНЯТИЕ РЕКУЛЬТИВАЦИИ ЗЕМЕЛЬ КАК ЮРИДИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ / Хмельницкий университет управления и права, Украина

В статье отражена природа возникновения такого понятия как рекультивация в научном, техническом, сельскохозяйственном и в юридическом аспектах. Предлагается данное определение внести в дальнейшем в действующее земельное законодательство, которое касается охраны и рационального использования земель.

Ключевые слова: рекультивация, действующее земельное законодательство, научный, технический, сельскохозяйственный и юридический аспект.

Misinkevich A.L. THE CONCEPTION OF THE LANDS RECLAMATION AS THE JURIDICAL CATEGORY/ Khmelnytsky university of management and law, Ukraine

In the article nature of origin of such concept is reflected as reclamation is in scientific, technical, agricultural and in legal aspects. This term determination is offered to bring in future in the current landed legislation which touches a guard and rational use of earths.

Key words: the reclamation, the normatively legal levels, the legislation, a technical, an agricultural and a legal aspects, the determination of the term.

Рекультивация земель, які пошкоджені промисловою діяльністю, у практичному та теоретичному напрямках – поняття відносно нове і виникло як протидія наступу промисловості на природні ландшафти. Так, хочеться зазначити, що за статистичними даними станом на 01.01.1997 р. на території України було порушено промисловими об'єктами – 342,1 тис. га земельних угідь, відкритими розробками, шахтами, кар'єрами, териконами, відвалами – 136,8 тис. га і торфорозробками – 26,5 тис. га. земель [1, 218]. Звідси і виникає потреба в юридичному закріпленні поняття та процедури здійснення рекультиватії пошкоджених земель. Зазначена проблематика описується в наукових працях таких вчених, як О.А. Вівчаренко, П.Ф. Кулинич, Р.М. Панас, А.І. Голованов, Н.М. Буєвський, Л.Ф. Зорін, Ю.Г. Жаріков, Л.В. Моторіна.

На сучасному етапі Української держави існують прогалини щодо юридичного регулювання земельних правовідносин у сфері охорони та раціонального використання земель. Особливо це стосується рекультиватії земельних ділянок, оскільки на сьогоднішній день у державі немає нормативно – правового акта, який би врегульовував дану сферу правовідносин.

Для вирішення зазначеного питання потрібно проаналізувати різні наукові підходи щодо самого визначення рекультиватії земель та дослідити саму суть здійснення даного процесу. У ході висвітлення означеної проблематики є можливість визначити поняття рекультиватії земель як юридичної категорії.

Метою цієї статі є аналіз теоретичних та практичних підходів щодо визначення самої юридичної суті рекультиватії земель, при цьому опираючись на міжнародному та вітчизняному законодавстві.

У багатьох країнах вона розглядається як комплексна міждисциплінарна проблема реконструкції ландшафтів й відновлення їх продуктивності, екологічної збалансованості, господарської та естетичної цінності [2, 6].

У вітчизняній літературі термін «рекультивация територій» вперше зустрічається в роботі І.В. Лазаревої, яка проаналізувала зарубіжний досвід рекультиватії і розглядала дану проблему як використання порушених промисловістю територій для цілей містобудування [3, 10].

Сам термін «рекультивация» утворився від латинських слів «ге» (назад, знову) і «kultus» – культивувати (обробляти, вирощувати, розводити, розвивати, насаджувати). Однак у процесі вивчення земельних правовідносин щодо охорони та раціонального використання земель доходимо висновку, що значення цього слова більш широке та глибоке. Рекультивация – це комплекс заходів щодо відновлення родючості ґрунтів, повернення народному господарству земельних ділянок, які були порушені гірничими, будівельними та іншими видами робіт, вітровою та водною ерозією. За оцінкою Н.М. Буєвського, рекультивация (відновлення) територій, порушених відкритими чи підземними гірничодобувними роботами, дозволяє відновити земельні ресурси, які вибули з сільськогосподарського використання та покращити санітарно – гігієнічні умови життя й діяльності людини в гірничопромислових районах [4, 5-7]. Г.О. Зайцев та Л.В. Моторіна розглядали рекультивацию земель як складний, комплексний процес, який має декілька етапів та ряд напрямків залежно від виду цільового використання земель [5, 3].

Необхідно зазначити, що з точки зору технічно-виробничого напрямку рекультиватії підлягають порушені земельні ділянки усіх категорій, а також прилеглі території, які повністю або частково втратили свою продуктивність у результаті негативного впливу порушених земель [6, 342].

У гірничій справі під поняттям рекультивації порушених гірничими роботами земель визначають комплекс гірничотехнічних, меліоративних, сільськогосподарських, лісгосподарських та інженерно-будівельних робіт, що направляються на відновлення родючості ґрунтів, створення на звільнених територіях після закінчення видобування корисних копалин відкритим або підземним способом сільськогосподарських чи лісових угідь, водоймищ різноманітного призначення, зон відпочинку, використання відроблених площ земель під будівництво [7, 350].

З позиції сільськогосподарської науки, рекультивація розглядається як проведення різноманітних заходів, основною метою яких є не лише часткове перетворення природних територіальних комплексів, порушених промисловістю, але й створення на їх місці ще більш продуктивних і раціонально організованих елементів культурних, антропогенних ландшафтів, поліпшення умов навколишнього природного середовища [1, 213].

Аналіз наукового аспекту процесу рекультивації порушених земель дає можливість виділити два основні етапи: гірничотехнічний та біологічний. Проте з цим серед науковців існують погляди, які вважають більш виправданим підходом у реалізації рекультиваційних заходів виділення трьох етапів: підготовчого, гірничотехнічного та біологічного.

Звертаючись до міжнародного досвіду щодо охорони та раціонального використання земельних ресурсів, необхідно зазначити, що в російській юридичній літературі рекультивацію земель розглядають як відновлення земель та родючого шару ґрунту юридичними та фізичними особами в процесі проведення добування корисних копалин та торфу, проведення всіх видів будівельних, меліоративних, проектно-пошукових та інших робіт, які безпосередньо пов'язані з порушенням поверхневого ґрунтового покриву, а також у процесі складування, захоронення промислових, побутових та інших відходів, що призводить до забруднення земельних ділянок, якщо за відновлення даних земель вимагається знімання родючого шару ґрунту [8, 476].

За радянським законодавством, а саме Міждержавним стандартам 17.5.1.01 – 83 «Охорона природи. Рекультивація земель. Терміни та визначення», поняття рекультивації трактується як комплекс робіт, спрямованих на відновлення продуктивності та господарської цінності порушених земель, а також на поліпшення умов довкілля відповідно до інтересів суспільства [9].

Трактування рекультивації порушених земель промисловістю міститься в ст.166 Земельного кодексу України. Але, на нашу думку, воно є неповним та не висвітлює юридичний аспект здійснення земельних правовідносин щодо раціонального використання та охорони пошкоджених земель після проведення промислових та гірничодобувних робіт. Тому в даній статті ми спробуємо сформулювати своє юридично грамотне визначення цього поняття.

Сам комплекс рекультиваційних заходів визначається складною та взаємопов'язаною системою робіт, які відповідним чином проводяться залежно від рівня вирішення поставлених завдань та технології їх виконання.

Відновлювальні роботи залежно від стану пошкоджених земель, пов'язаних з розширенням видів і масштабів суспільної діяльності та їх цільового подальшого використання, можуть продовжуватися від одного до декількох років. Рекультиваційні заходи не закінчуються терміном завершення відновлюваних робіт через те, що на сильно пошкоджених та зруйнованих землях проводиться довготривалий період повернення до фізико-хімічного та біологічного процесу з використанням інженерно-екологічних систем. У кінцевому аспекті дана багатоступенева процедура рекультиваційних заходів повинна бути юридично забезпечена, оформлена та зафіксована відповідними документами та нормативно-правовими актами. Відновлення

пошкоджених земель повинно обов'язково включатися в плани підприємств, які придбали землю, відповідно до договірних умов щодо здійснення відповідних видів робіт та в плани компетентних державних або господарських органів, рівноцінно як і в плани територіального розвитку регіону. Правова практика рекультиваційних робіт засвідчує, що уповноважені органи зобов'язані включати в баланс землі, які підлягають рекультивації, а також всі необхідні дії та відповідні матеріальні й фінансові ресурси для проведення рекультивації, при цьому юридично закріплюючи зазначені роботи у відповідну документацію. Забезпечуючи заходи рекультиваційного характеру, державні установи надають допомогу виробничого, фінансового та організаційного плану відповідним промисловим чи гірничодобувним підприємствам. До органів, що уповноважені здійснювати компетентні дії у сфері охорони та раціонального використання земель за чинним законодавством України, належать Державна інспекція з контролю за використанням і охороною земель [10], місцеві державні адміністрації [11] та міські, селищні, сільські ради [12].

Отже, потрібно зазначити, що важливу роль на даному етапі відіграє розробка юридично кваліфікаційного оформлення робочого проекту рекультивації, тобто створення такого проекту, який би був економічно вигідний для інвестора та відповідав усім вимогам природоохоронного законодавства [13, 41].

У залежності від масштабів та наслідків пошкоджених земель проектування рекультивації може складатися з передпроектної і проектної стадії. На цих двох стадіях розробляється відповідна концепція (схема) обґрунтування вкладення інвестиційних коштів, інженерне забезпечення запровадження даної процедури стосовно відновлення стану пошкоджених земельних територій, тобто підготовка відповідних проектів та робочих документів.

Для великих пошкоджених територій передпроектну документацію розробляють за конкретною концепцією (схемою) для вирішення рекультивації пошкоджених земельних ділянок.

Така концепція перш за все визначає подальше можливе використання та функціонування даної землі, тобто встановлюється, для яких цілей буде використовуватися відповідна земельна ділянка, виходячи із сільськогосподарських, лісгосподарських, водогосподарських, рекреаційних, будівельних, рибогосподарських чи санітарно-естетичних (санітарно-гігієнічних) потреб.

На стадії формування передпроектної документації обов'язково зазначається обґрунтування вкладених інвестицій у здійснення рекультивації конкретного об'єкта. Як правило, документація відображає варіанти проектних рішень, що дозволяє обрати оптимальний варіант, оформлення попередніх даних щодо земельних відносин (акт вибору земельної ділянки), екологічну оцінку території, кошторисні розрахунки на будівництво та інвестиційну привабливість проекту.

Необхідно зазначити, що окремим пунктом у даній документації виносяться питання про вибір напрямку використання земель у подальшому. Це проводиться на основі ретельно обґрунтованих й досліджених матеріалів, прогнозів зміни природного середовища та оцінки придатності земель для цілей рекультивації [13, 42].

На підставі викладеного ми можемо стверджувати, що підготовчий етап відіграє важливу юридичну роль при організації та проведенні рекультиваційних заходів, при подальшому ефективного здійсненні технічного та біологічного етапів відновлення порушених земель.

Під гірничотехнічним етапом здійснення рекультивації розуміється комплекс робіт, який проводиться з метою підготовки пошкоджених земель до біологічної рекультивації або для інших цілей. Усі процеси, що здійснюються на даному етапі

повинні бути юридично оформлені та закріплені на законодавчому рівні задля того, щоб дані земельні правовідносини мали нормативно закріплений характер.

До комплексу даних робіт входять два основні технологічні процеси – створення зручного рельєфу з мінімальним об'ємом планувальних робіт та нанесення родючого шару ґрунту.

Перший процес є обов'язковим для всіх випадків рекультивації, а другий може бути здійснений за допомогою наявності запасів гумусного покриву ґрунту та залежить від виду подальшого цільового призначення відновлених рекультивацією земельних масивів [3, 28].

Вибір використання рекультивованих земель відбувається з врахуванням самої цінності пошкодженої землі, прилеглих до неї територій та агрохімічних властивостей ґрунтів й земних порід. Залежно від типу пошкоджених земельних порід та характеру наступного їх використання створюють відповідний комплекс відновлювальних робіт.

До комплексу відновлювальних робіт входять: планування поверхні, терасування бортів кар'єрів та відкосів, відвалів і покриття їх родючим ґрунтовим покривом, також обов'язково потрібно виконувати відповідні меліоративні роботи, будівництво підземних та землевозних доріг. Хочеться зазначити, що при створенні нових кар'єрів потрібно здійснювати знімання, складування, зберігання родючого шару ґрунту, здійснювати виїмку мінерального ґрунту та порід з необхідною потужністю [3, 28]. Від якості проведення даних робіт залежить в подальшому ефективність біологічної рекультивації.

Описуючи сам процес здійснення гірничотехнічного етапу рекультивації земель, хочеться зазначити, що невід'ємною і важливою його частиною є зняття, складування та зберігання родючого поверхневого шару ґрунту. Необхідно зауважити, що дані роботи здійснюються за рахунок фізичних та юридичних осіб, з ініціативи або вини яких порушено ґрунтовий покрив, а роботи з нанесення знятої ґрунтової маси на малопродуктивні землі здійснюються за бажанням власників або землекористувачів, у тому числі орендарів цих земельних ділянок за їх рахунок [14, 198].

Слід звернути увагу, що власники земельних ділянок та землекористувачі, які проводять гірничодобувні, геологорозвідувальні, будівельні та інші роботи, зобов'язані отримати дозвіл на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельної ділянки, якщо це призводить до порушення поверхневого (родючого) шару ґрунту відповідно до п.3.1. Порядку видачі та анулювання спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельних ділянок. Тим же порядком (п.3.3.) передбачено, що дозвіл видається на підставі затвердженого в установленому законом порядку проекту землеустрою, у якому повинні бути визначені умови зняття, збереження і використання родючого шару ґрунту та порядок проведення рекультивації порушених земель [15]. У системі даного виду правовідносин правова охорона поверхневого шару ґрунту відіграє важливу роль так, як це система норм, які зобов'язують усіх без винятку землекористувачів правильно використовувати надану їм землю, не допускаючи її погіршення [19, 79]. Так, при здійсненні гірничотехнічного етапу рекультивації земель, поверхневий ґрунтовий покрив повинен зберігатися в спеціально відведених для цього місцях, з установленими відповідними строками. Важливим є в цьому аспекті потужність зняття самого поверхневого шару, але це залежить у першу чергу від самого виду ґрунту та відсоткового вмісту в ньому гумосу.

Наступним важливим кроком даної стадії є формування рельєфу рекультивованих площ та технологія їх планування.

У технічному аспекті проведення рекультиваційних робіт застосовують два способи формування відвалів рельєфу: селективний та валовий. З практичної точки зору

селективний спосіб є найбільш ефективним та економічно вигідним, оскільки може бути застосований для всіх напрямків здійснення рекультивації.

У наступній стадії відновлення пошкоджених земель використовують планування порушених земель та проведення землювання. Планування територій, як правило проводиться залежно від напрямків здійснення рекультивації, яка може проводитися по всій рекультиваційній території (суцільна), або на окремих земельних угіддях (часткова). Суцільне планування виконується при підготовці земель до сільськогосподарського використання та створення лісових масивів, а часткове – при підготовці земель до озеленення, створення захисних або лісових водоохоронних ліній, при благоустрою територій, під рекреаційні зони та для надання порушеним землям естетичного виду. Планування проводиться у два етапи: перший – попередній, другий – остаточний через 2-3 роки з обов'язковим засіванням бобово-злакових трав.

Завершальним кроком здійснення гірничотехнічного етапу рекультивації земель є проведення землювання – нанесення ґрунтового покриву на заплановану поверхню [13, 49]. По закінченні цього етапу рекультивації настає завершальний момент у здійсненні відновлення пошкоджених земель – біологічний етап рекультивації, який також повинен мати свою юридичну обґрунтованість та закріпленість на законодавчому рівні.

Під біологічним етапом рекультивації земель у науковій літературі розуміється комплекс біологічних заходів щодо відновлення родючості порушених земель (агротехнічні, фітомеліоративні та інші заходи), спрямований на відтворення флори та фауни, оточуючого середовища, яке підлягає відновлювальним заходам [1, 214].

Біологічну рекультивацію здійснюють землекористувачі, яким передаються землі після технічної рекультивації, проведеної за рахунок коштів підприємств та організацій відповідного міністерства, що проводили на землях гірничі або інші види робіт [1, 214]. На жаль, дана норма не чітко прописана в чинному законодавстві України. Дане тлумачення можна зустріти лише в робочих проектах з проведення рекультиваційних робіт.

Наступним важливим моментом у проведенні біологічної рекультивації є визначення напрямків подальшого використання рекультивованих земель. Найпоширенішими є такі – сільськогосподарський, лісгосподарський, водогосподарський, рекреаційний, санітарно-гігієнічний та будівельний [17, 27].

Необхідно зауважити, що в ст.52 ЗУ «Про охорону земель» юридично закріплений тільки один напрям рекультивації порушених земель – сільськогосподарського призначення [18, 372], а інші напрями відновлювальних робіт не згадуються в чинному законодавстві України. За часів існування Радянського Союзу постановою Ради Міністрів УРСР від 14 липня 1976 року «Про рекультивацію земель, збереження і раціональне використання родючого шару ґрунту при розробці родовищ корисних копалин і торфу, проведенні геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт» чітко передбачалися всі вищеперелічені напрями рекультивації земель [19]. Процес їх проведення закріплювався відповідними Міждержавними стандартами, які і дотепер використовуються у земельному праві України: Міждержавний стандарт 17.5.1.01-83 «Охорона природи. Рекультивація земель. Терміни та визначення», Міждержавний стандарт 17.5.1.02-85 Охорона природи. Землі. Класифікація порушених земель для рекультивації», Міждержавний стандарт 17.5.1.03-86 Охорона природи. Землі. Класифікація вскришених та вміщуючих порід для біологічної рекультивації земель» [20].

Вибір виду та напрямку рекультивації пошкоджених земель визначається не тільки природноекономічними умовами, а й у більшості випадків диктується тим, які землі були порушені в процесі розробки корисних копалин і як вони раніше

використовувалися. Наприклад, не можна однаково підходити до вибору виду рекультивації, якщо розробками родовищ порушені родючі чорноземи і малогумусні, безструктурні підзолисті або дерново-підзолисті ґрунти. Отже, вже сама ґрунтова характеристика значною мірою підказує, які треба ухвалювати рішення. Аналогічну допомогу у виборі виду і напрямку рекультивації можуть надати такі показники, як ступінь та вид засолення, рівень ґрунтових і підґрунтових вод, спосіб розробки родовищ та ін. [17, 27].

Ефективність рекультивації значною мірою залежить від строків і якості її проведення. При цьому треба врахувати, що відповідальність за своєчасну гірничотехнічну рекультивацію і передачу земель у належному стані, які звільнилися після завершення робіт із добування сировини, покладаються на керівників гірничодобувних підприємств, а за своєчасне і раціональне використання – на землекористувачів, яким передаються рекультивовані землі.

Наукові дослідження свідчать, що повторне використання рекультивованих земель може бути раціональним та ефективним лише у випадку правильного вибору напрямку відновлювальних робіт на порушених землях. Саме такий підхід дозволяє пізніше відтворити порушений ландшафт і частково або цілком відновити флору і фауну, втрачену в процесі гірничих розробок. При цьому потрібно враховувати, що надання порушеним землям стану, придатного для повторного використання, не завжди може збігатися з попереднім їх призначенням.

Залежно від природних і соціально-економічних умов найчастіше використовують такі напрями рекультивації: сільськогосподарський, лісовий, водогосподарський і будівельний. Правильний вибір напрямку рекультивації повинен передбачати єдину мету – раціональне повторне використання порушених земель у народному господарстві.

Отже, підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що рекультивація земель – це юридично закріплений комплекс гірничотехнічних, меліоративних, сільськогосподарських, лісгосподарських та інженерно-будівельних робіт, що направлені на відновлення родючості ґрунтів юридичними та фізичними особами в процесі добування корисних копалин та проведення всіх видів будівельних, меліоративних та інших робіт, які безперечно пов'язані з порушенням поверхневого ґрунтового покриву. Це зумовлює необхідність запровадження на законодавчому рівні врегулювання рекультиваційних заходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Панас Р.М. Раціональне використання та охорона земель / Р.М. Панас. – Львів: Новий Світ, 2000. – 352 с.
2. Чернова Н.М. Экологические основы рекультивации земель / Н.М. Чернова. – М.: Наука, 1985. – 184 с.
3. Ступаков В.П. Рекультивация земель после промышленного пользования / В.П. Ступаков. – Кишинёв, 1981. – 76 с.
4. Буевский Н.М., Зорин Л.Ф. Рекультивация земель, нарушенных горными работами / Н.М. Буевский, Л.Ф. Зорин. – Донецк: «Донбасс», 1969. – 221 с.
5. Лесная рекультивация / Под ред. Зайцева Г.А., Моторина Л.В., Данько В.Н. – М.: «Лесная промышленность», 1977. – 128 с.
6. Магарил Е.Р., Локкет В.Н. Основы рационального природопользования: учебное пособие / Е.Р. Магарил, В.Н. Локкет. – М.: КДУ, 2008. – 460 с.

7. Горное дело. Терминологический словарь. Изд. 2. перераб. и доп. – М.: «Недра», 1974. – 528 с.
8. Земельное право: учебник / Под. ред. Г.Е. Быстрота, Р.К. Гусева; А.В. Бабанов [и др.]. – М.: ТК Вели, Изд-во Проспект, 2008. – 720 с.
9. Государственный стандарт Союза ССР 17.5.1.01-83. Охрана природы. Рекультивация земель. Термины и определения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.businessesco.ru/>.
10. Про утворення Державної інспекції з контролю за використанням і охороною земель: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.12. 2002 р. № 1958. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=477-2010-%EF>.
11. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=586-14>.
12. Про місцеві державні адміністрації: закон України від 21.05.1997 № 280/97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=280%2F97-%E2%F0>.
13. Голованов А.И. Рекультивация нарушенных земель / Голованов А.И., Зимин Ф.М., Сметанин В.И. – М.: Колос, 2009. – 325 с.
14. Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, економічних відносин і природокористування в Україні та країнах СНД: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 10-11 вересня 2010 р.): Збірник наукових праць / За заг. ред. А.М. Статівки та ін. – Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2010. – С. 198–199.
15. Порядок видачі та анулювання спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельних ділянок: затв. Наказом Держкомзему України від 04.01.2005 р. №4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0070-05>.
16. Кулинич П.Ф. Правові проблеми охорони ґрунтів в Україні / П.Ф.Кулинич // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – №2 (88). – С. 79–88.
17. Рідна природа. – № 2. – . – Т. 28. – 1999. – 330 с.
18. Мірошніченко А.М., Марусенко Р.І. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України / А.М. Мірошніченко, Р.І. Марусенко. – К.: Правова єдність, 2009. – 496 с.
19. Постанова Ради Міністрів Української РСР від 14 липня 1976 р. № 372 Київ. «Про рекультивацію земель, збереження і раціональне використання родючого шару ґрунту при розробці родовищ корисних копалин і торфу, проведення геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=327-76-%EF>.
20. Государственный стандарт Союза ССР 17.5.1.01-83. Охрана природы. Рекультивация земель. Термины и определения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://tehcontent.ru/files.html>.
21. Государственный стандарт Союза ССР 17.5.1.02-85. Охрана природы. Земли. Классификация нарушенных земель для рекультивации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.tehbez.ru.
22. Государственный стандарт Союза ССР 17.5.1.03-86 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.tehbez.ru.